

Segerstads socken

Utgiven av: Länsstyrelsen Kalmar län
Ansvarig avdelning: Tillväxt och miljö
Författare: Ann Moreau, Pär Folkesson
Omslagsbild: Övra Segerstad år 1641. Ur jordebok upprättad av Lantmäteriet
Karttillstånd: Lantmäteriet, medgivande M2000/6165
Foto: Pär Folkesson
Kartor: Ann Moreau, Pär Folkesson
Illustrationer: Elvira Laneborg
Utformning: Carina Nanker
Tryckt hos: XXX, 2014
Upplaga: 500 st

Innehåll

Landskap att värna om	5
Senmedeltida gården	5
Bete på Stora alvaret	6
Södra Ölands odlingslandskap	7
Öländska gården	8
Byar och gården före 1300-talet	8
Byar och gården under sen medeltid	9
Enskifte och laga skifte	13
Gärdesgränser i Segerstads socken	13
Gärdenas yta, omkrets och murar	16
Bete på Stora alvaret	27
Stora alvaret	27
Herdekulturen	27
Djurgårdsinrättningen	28
Utmarksdelningen	28
Alvarmarkerna	29
Statlig ersättning för alvarbete	29
Alvarbete i Segerstads socken	30
Mellby	30
Övra Segerstad	32
Nedra Segerstad	32
Träby	33
Kartor	34
Litteratur	34

Landskap att värna om

Senmedeltida gården

Att anlägga radbyar i laga läge och att skapa nya noga uträknade gårdar var ett sätt för storgodsägarna, främst kyrkan, att hålla reda på sina gårdar i byarna och räkna ut avkastningen från dessa. Projektets syfte har varit att se hur många av de stenmurar som omgärdade dessa ”nya” gårdar som finns kvar i landskapet idag i Segerstads socken.

Drygt hälften, 54 %, av de medeltida murarna finns kvar i Segerstads socken. Ett skäl till detta kan vara att man i Segerstads socken framförallt ägnar sig åt boskapsskötsel och att man bara har tagit bort murar när man har haft någon fördel av det. Av gårdesmuren runt Nedra Segerstad II och Seby I finns 86 respektive 63 % av murarna kvar. I Mellby

och Övra Segerstad samt Träby återstår hälften av gårdesmurarna. I Nedra Segerstad I återstår 42 % och i Seby II 33 %. En förklaring till att så långa sträckor med stenmurar finns kvar i vissa byar kan vara att de gränsar till Stora alvaret och att möjligheterna att odla upp i utmarkerna var begränsade.

Det finns flera förklaringar till att man tagit bort stenmurar. Längs landsvägarna har mursträckningar försvunnit vid vägbyggen. Stenmurarna var även ett hinder vintertid vid snödrev. I mitten av 1800-talet introducerades plogen på Öland vilket sammanföll med att enskiftet och laga skiftet var genomfört i de flesta byarna. Dessa två faktorer tillsammans med den stora folkökningen, hade säkert betydelse för att man utökade odlingen där det gick.

Vy ut mot alvaret i Segerstads socken.

Bete på Stora alvaret

På Stora alvaret liksom i övriga utmarker på Öland, var det länge fritt att låta djuren beta. Detta fortsatte även efter att utmarkerna hade delats upp i början av 1800-talet. Inte förrän i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet började man hägna på Stora alvaret. Under senare delen av 1900-talet minskade betesdjuren på Stora alvaret och inte förrän i mitten av 1990-talet återupptogs betet igen i en större omfattning. Anledningen till det ökande intresset för att hålla djur på Stora alvaret var främst den statliga ersättning, landskapsvårdsersättning och miljöersättning, som kom lantbrukarna till del.

Idag är det åtta lantbrukare som har sökt miljöersättning på Segerstads sockens del av Stora alvaret. Den sammanlagda sökta arealen uppgår till närmare 1 410 hektar.

Till Mellbys alvar finns fem markägare varav tre söker miljöersättning och två håller djur. I Övra Segerstad finns två markägare varav en är djurhållare.

Av de tre markägarna i Nedra Segerstad söker två lantbrukare miljöersättning varav en håller djur. Till Träbys alvar finns fyra markägare varav två är djurhållare. Djurhållarna söker miljöersättning för de delar de låter beta.

Förr var det vanligt att markägaren fick 20 % av miljöersättningen i arrende av djurhållaren när inget annat arrende utgick. Idag varierar ersättningsnivån. Ofta finns det vatten ute i markerna för djuren att dricka men man behöver även köra ut vatten eller ordna med vattning vid gården.

Alla markägare/djurhållare är eniga om att en förutsättning för att djuren ska fortsätta att beta på Stora alvaret är att miljöersättningarna eller motsvarande finns kvar. Tillväxten är alldeles för dålig i dessa magra marker för att man ska kunna hålla djur här utan någon kompensation. De vidsträckt alvarskiftena gör också att stängsling och tillsyn av djuren blir mycket kostnadskrävande.

I Segerstads socken finns bördiga partier av Stora alvaret där man tagit upp horvor.

Södra Ölands odlingslandskap

Sedan år 2000 är odlingslandskapet på södra Öland uppfört på UNESCO:s världsarvslista. Det öländska världsarvet är ett kulturarv inom kategorin levande kulturlandskap där lantbruket är en förutsättning för att det unika odlingslandskapet ska kunna bevaras och fortleva.

I äldre tider gjordes en indelning i inägojord och utmark. Inägorna bestod av åkern och ängen. Utmarkerna – alvaren och sjömarkerna – användes som betesmarker. I samband med jordbrukets omvandling under 1800-talet upphörde denna indelning av markerna på fastlandet och på andra ställen i Europa. Utmarken övergavs som en del av jordbruket och blev skogsmark. På Öland gav naturförutsättningarna inte denna möjlighet varför man bevarade den gamla indelningen. Idag odlar ölänningarna den jord som odlats sedan många generationer tillbaka och låter beta de marker som har betats i tusentals år. Detta är unikt och anledningen till världsarvsutnämningen.

För att fördjupa kunskapen om odlingslandskapet på södra Öland genomförde Länsstyrelsen under år 2011 en inventering av medeltida gärdsmurar och bete på Stora Alvaret i socknarna Kastlösa, Stenåsa och Ventlinge. Under år 2012 har motsvarande inventering gjorts i socknarna Resmo, Mörbylånga, Sandby, Segerstad och Ås. För övriga socknar inom världsarvsområdet; Vickleby, Smedby, Södra Möckleby, Gårdby, Hulterstad och Gräsgård, kommer motsvarande inventeringar att genomföras.

Den första delen av projektet berör de medeltida stenmurarna i Segerstads socken, det vill säga de murar som delade inägojorden och utmarkerna. Genom att studera de äldsta kartorna över de öländska byarna, rita in gränserna på dagens kartor och inventera dessa i fält, har det varit möjligt att redogöra för hur många av dessa stenmurar som återstår. De inledande avsnitten som beskriver det öländska samhället och bebyggelsen på Öland fram till senmedeltiden, bygger i stora delar på Jan-Henrik Fallgrens avhandling *Kontinuitet och förändring; bebyggelse och samhälle på Öland 200-1300 e.Kr.*

Den andra delen av projektet har delvis utrett hur lantbrukarna i Segerstads socken organiserar betet på Stora Alvaret. Undersökningen har gjorts genom kartstudier samt telefonintervjuer med lantbrukare. Frågor som har ställts är till exempel: Hur fördelar markägare och djurhållare miljöersättningen? Hur hanterar man samfälligheter? Vem ansvarar för hägnaderna? Hur många djur och vilket djurslag betar?

Denna rapport redovisar resultaten från Segerstads socken. De inledande avsnitten är desamma i alla sockenrapporterna.

Öländska gården

Byar och gården före 1300-talet

Den naturgeografiska miljön är grunden för att förstå de förutsättningar som stått människan till buds. På södra Öland är de naturliga förutsättningarna för jordbruk mycket tydliga. Den västra landborgen har på sin västra sida en 3 km bred kustslätt, Mörbylångadalen, där Ölands bördigaste åkerjord finns. Här har byarna utvecklat ett omfattande åkerlandskap där en lerhaltig morän utgör den främsta odlingsjorden. Bebyggelsen har lokaliserats till släntläge i landborgsbranten.

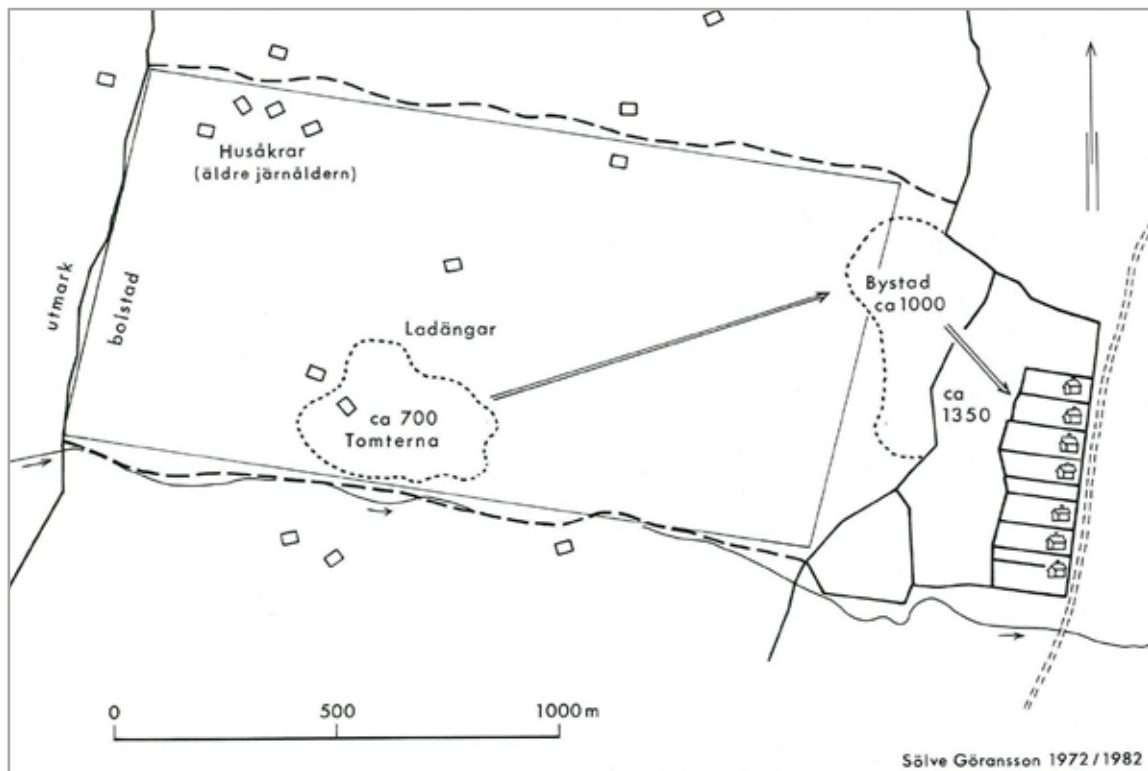
Byarna på sydöstra sidan har Stora Alvaret i väster och sjömarkerna på den andra sidan utmed Östersjön. I området däremellan finns odlingsjorden. Här ligger bebyggelsen i torra lägen på strandvallarna.

Redan under järnåldern låg byarna tätt. Från romersk järnålder (200 e.Kr.) och framåt finns ett stort antal husgrunder och rester efter stenmurar. Hägnaderna skilde inägorna med åker och äng från betesmarkerna. Inom inägojorden utgjorde ängen den större delen. Åkrarna var små och gödslades regelbundet. Utifrån det stora antalet stenmurar som förekommer finns det anledning att tro att man bedrivit en typ av specialiserad boskapsskötsel, där fårfallor, kalv- och kohagar skilts från det magrare betet för ungdjuren.

Flera gravar från vikingatiden har grävts ut. Fynden från dessa gravar visar att det fanns stora sociala skillnader i järnålderns och den tidiga medeltidens samhälle. Däremot kan man inte utifrån gravfynd spåra någon öländsk aristokrati under senmedeltiden. Detta tyder på att den öländska överklassen någon gång under äldre medeltid helt mist sin ställning eller blivit uttraderad. Detta skulle kunna ha skett i samband med det våldsamma förlopp då Öland inlemmades i det svenska riket.

Fram till 1350-talet omgärdades de enskilt hägnade åkrarna och ängarna av stenmurar.
Illustration: Elvira Laneborg

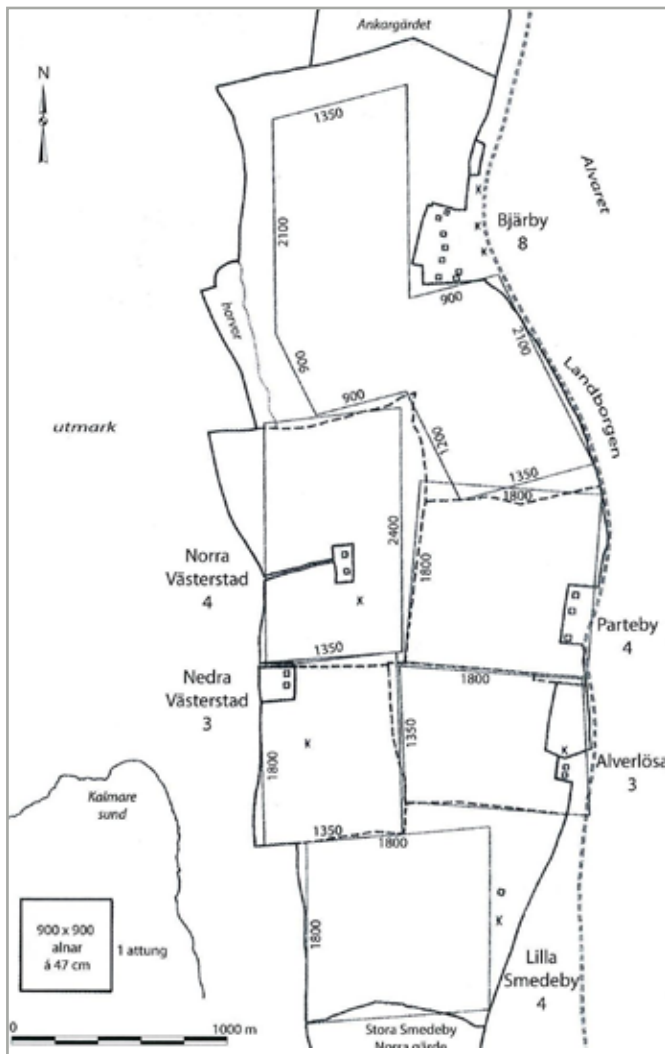
Den öländska bebyggelsen har flyttat flera gånger under förhistorisk tid. Skissen visar fyra lägen; husåkrarna, tomterna och bystaden samt den medeltida byn. Karta: Göransson, 1984

Byar och gården under sen medeltid

Det finns flera förhållanden som tyder på att Öland införlivades i det svenska riket under tvång. Ön var under hela medeltiden och även senare, av stort intresse för makter på det svenska fastlandet. Omkring 40 % av gårdarna ägdes vid medeltidens slut av personer och institutioner utanför Öland: kronan, biskopsstolen i Linköping, klostren, riksaristokratin och det småländska frälset.

De stora förändringarna av Ölands bebyggelse skedde under mitten av 1200-talet och i början av 1300-talet. De vikingatida och tidigmedeltida

byarna organiserades då till en gemensamt utstakad radbytomt. Av Ölands drygt 300 byar blev cirka 200 reglerade till radbyar, vilka med få undantag ännu finns kvar idag. Byarna lades ofta i en hög och torr terräng där det tidigare kan ha legat enstaka gårdar eller gravfält. Även inägojorden omorganiserades helt efter nya geometriska metoder. Alla gårdarna i byn fick nu ett enda stort gärde med åkrar och äng. I och med detta fick byns odlingsbara jord sin maximala utbredning. Den mark som återstod var alvarmarker och sjömarker. Bakom denna våldsamma nyordning stod inte öläningarna själva utan storgodsägarna från fastlandet med kyrkan i spetsen.

Geometriskt utlagda gårderna till några av byarna i Kastlösa och Smedby socknar. Notera att alnen var 47 cm lång.
Karta: Göransson, 1971/Fallgren, 2006.

Gärde

Gärde är ett annat ord för inäga eller inägojord.

Gärdet var det område inom byn som bestod av åker och äng. För att skydda den växande grödan mot betande djur hägnades gärdet in. Om två byar hade gårderna som gränsade till varandra behövdes inget hägn mellan byarna.

Jordnatur

Begreppet jordnatur angav vem som ägde gården och om man betalade skatt eller arrende. Huvudgrupperna var: **skattegård, kronogård och frälsegård.**

Skattegården var den gård för vilken bonden betalade skatt. Redan under tidig medeltid lade kronan skatt på den jord bönderna odlade upp.

Kronogården ägdes av kronan. Den som brukade en sådan gård betalade arrende till kronan.

Den medeltida betydelsen av ordet frälse var att vara skattebefriad, det vill säga frälst från skatt. Frälsets jord-egendomar kallades **frälsegårdar**. Det världsliga frälset utgjordes av stormän och förmögna bönder som av kungen befriades från skatt om de var beredda att ställa upp i hans tjänst med man och häst i full rustning.

Med kristnandet uppkom även det andliga frälset. **Kyrkojord** kallades förr kyrkornas jordbruksfastigheter. Även klostren och biskoparna ägde gårdar.

Mantal

Mantal var ett mått på gårdens bärkraft. En gård som hade mantalet ett skulle kunna försörja en bonde och hans familj och dessutom betala skatt.

Mantalet existerar fortfarande som delningsgrund för jordbruksfastigheter.

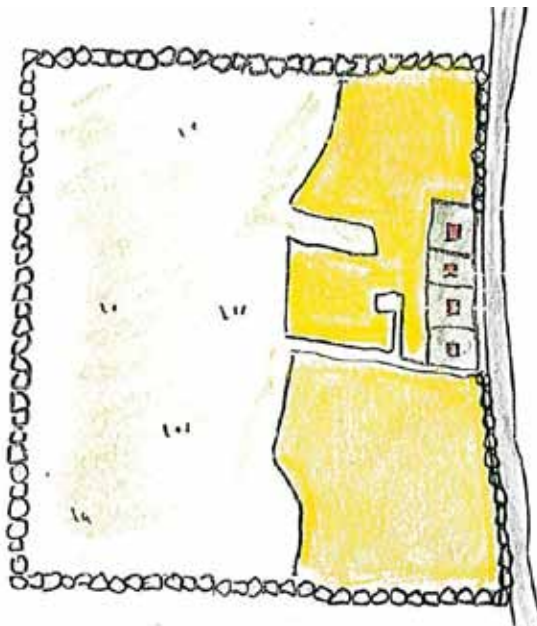
Socken

Ordet socken betecknade ursprungligen en församling i Svenska kyrkan (kyrksocken). På 1500-talet infördes sockenbegreppet även som enhet för fastighetsredovisningen (jordeboksocken, senare jordregistersocken).

Kyrksocken avskaffades som administrativ enhet vid kommunreformen år 1862.

Jordregistersocken fortsatte att användas fram till fastighetsdatareformens genomförande åren 1976 - 1995. Därefter förändras inte sockenindelningen.

Trots att socknen inte längre är en aktiv administrativ enhet är socknen ett mycket levande begrepp.

Geometriskt utlagd by.
Illustration: Elvira Laneborg

Kartan visar socknarna och inägojorden (gårderna) inom världsarvsområdet.

Del av enskifteskarta över Seby från år 1820. © Lantmäteriet

Enskifte och laga skifte

Enskifte och laga skifte var två stora jordreformer som berörde de öländska byarna under 1800-talets första hälft. Den stora förvandlingen var att all jord fördelades på byns olika gårdar. Bönderna blev inte längre beroende av varandra utan brukade jorden var för sig. Tanken med skiftet var att alla skulle få del i byns olika markslag. För de flesta byarna innebär olika markslag att varje gård fick en del av åkern och ängen i gårdet, liksom en del av alvarmarkerna och sjömarkerna. De murar som idag avgränsar åkerskiftena inom byarna är ett resultat av enskiftet och laga skiftet. Till skillnad från fastlandet, berördes inte bebyggelsen i de öländska byarna, utan gårdarna fick ligga kvar på samma tomter som tidigare.

Byarna i Segerstads socken skiftades under 1820-talet. Som en följd av skiftena gjordes senare hemmansklyvningar. Hemmansklyvning innebar att en gård delades upp i två eller flera delar. År 1494 förbjöds hemmansklyvning då staten befarade att en alltför liten gård inte kunde beskattas fullt ut. Från slutet av 1600-talet upprätthölls inte klyvningsförbudet av statsmakten helt men förbudet fanns kvar fram till slutet av 1800-talet.

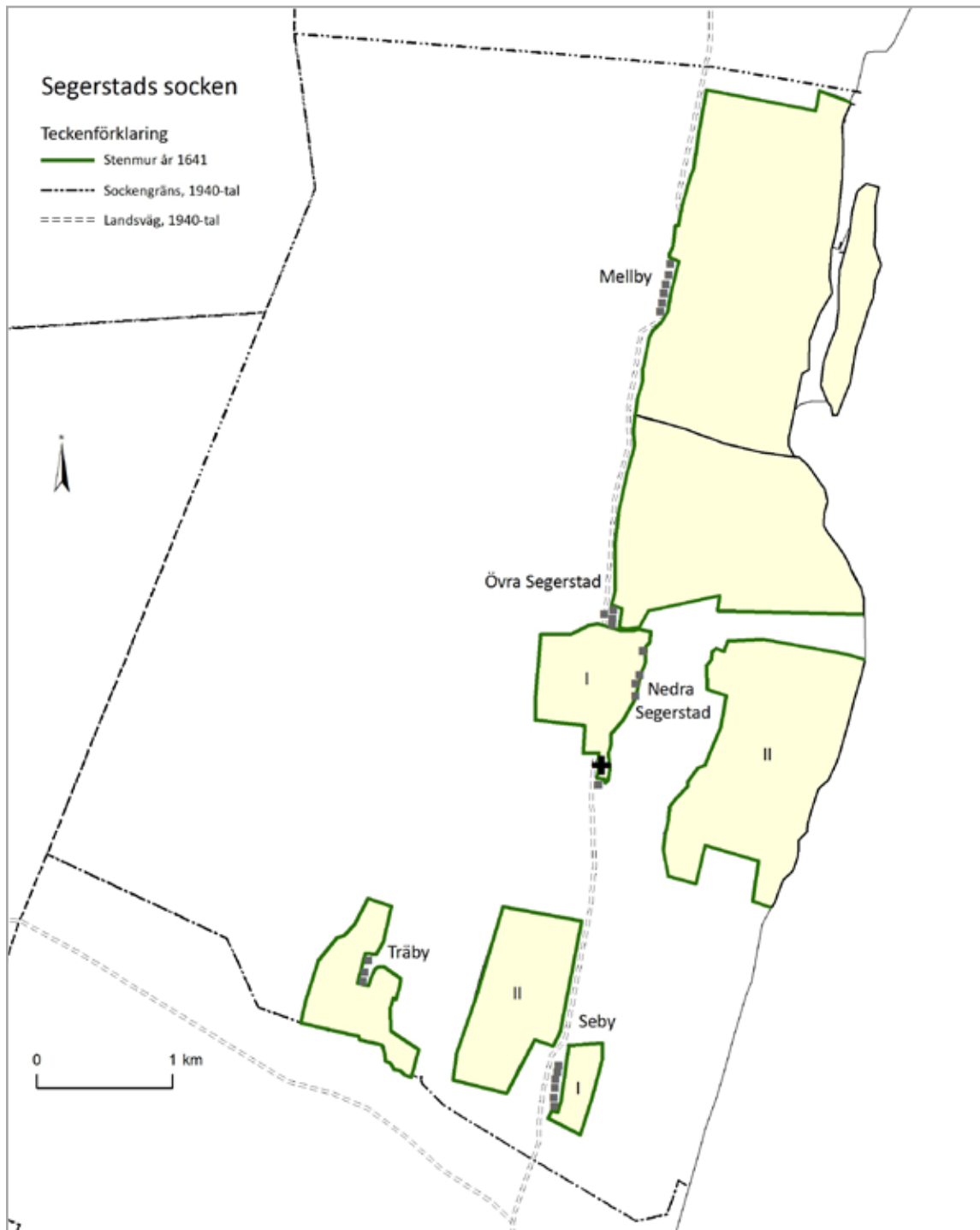
Gärdesgränser i Segerstads socken

Segerstads socken omfattade under medeltiden den nuvarande socknen förutom att sex gårdar i Seby tillhörde Gräsgårds socken. Socken bestod av fyra byar med sammanlagt 26 gårdar. Flest antal gårdar, 19 stycken, var skattegårdar. Kyrkan ägde fyra gårdar, två gårdar var frälsegårdar och en gård var klostergård. Av Mellbys sex gårdar var fem skattegårdar medan 1 gård ägdes av Vadstena kloster i Östergötland. I Segerstad, den största byn i socknen med tio gårdar, var fem skattegårdar, fyra tillhörde kyrkan och en gård tillhörde frälsemannen Jakob Turesson Rosengren. I de medeltida jordeböckerna är inte Segerstad delat i en övre och nedre del utan redovisas som en by. Om de däremot var delade i verkligheten är inte möjligt att avgöra. Seby låg under medeltiden i Segerstads och Gräsgårds socknar. I denna rapport redovisas alla sju gårdarna i Seby till Segerstads socken. Frälsemannen Måns Pedersson Stierna ägde 1 gård medan de övriga sex var skattegårdar. Träby bestod av tre gårdar varav två var skattegårdar och 1 gård ägdes av Ebba Eriksdotter Vasa. Gårdarna i Segerstads socken betalade bland annat skatt i smör, ost och hö vilket visar att boskapsskötseln var viktig.

Antalet gårdar fördelade på jordnatur under 1540-talet

By	Skattegård	Världsligt frälse	Andligt frälse	
			Kyrka	Vadstena kloster
Mellby	5	-	-	1
Segerstad	6	-	4	-
Seby	6	1	-	-
Träby	2	1	-	-
Totalt	19	2	4	1

Källa: Det medeltida Sverige, 4:3

Bylägen och gärdsmurar i Segerstads socken år 1641. Mellbytorp som är utbrutet ur Mellby, fanns inte under medeltiden men byn finns med bland de byar som karterades år 1641. Mellbyör var tidigare en ö och hette Örnholmen.

Som underlag för undersökningen har de kartor som lantmätaren Ambjörn Larsson Ruuth upprättade år 1641 för södra motet använts. Detta storskaliga kartverk är det äldsta kända över byarna på södra Öland. Kungliga lantmäteristyrelsen hade inrättats tretton år tidigare av Gustav II Adolf och det låg i den svenska stormaktens intresse att skaffa sig mer kunskap om riket. Förmodligen har byarna kartlagts i detta syfte. Varje by har karterats för sig med en tillhörande beskrivning som anger de enskilda gårdarnas jordnatur, storlek, antal tunnor utsäde, hur mycket hö ängen gav med mera. Lantmätaren har även ritat in vilka gränser som utgjordes av stenmurar vilket ger oss kunskap om vilka byar som låg i gemensamt gärdeslag. Dessa stenmurar redovisas på sockenkartan med grön linje. För flera byar finns horvor och hag i utmarkerna men dessa har inte tagits med i denna rapport. Sockengränsen och landsvägarnas sträckning bygger på 1940-talets ekonomiska karta.

Man kan anta att de gärdesgränser som fanns under 1640-talet har stor samstämmighet med de senmedeltida gränserna. Geometrin i kartorna är överlag relativt god, särskilt i närheten av bebyggelsen och åkrarna. Kartorna har rektifierats med ortofotokartan i färg från år 2011 som underlag. Även enskifteskartor och laga skifteskartor från 1800-talets första hälft samt den ekonomiska kartan från 1940-talet har använts som jämförelse med 1600-talskartorna.

Horva

Litet stenmursinhägnat område i utmarken som brukades för odling.

Hag

Litet stenmursinhägnat område i utmarken som brukades som äng eller för bete.

Vid fältinventeringen har gränserna delats in i två kategorier:

- befintlig stenmur i gärdesgräns
- annan fysisk markering, det vill säga gränsen går att uppfatta men utgörs av stensträng, väg, dike, et cetera.

Resultaten från fältarbetet har sedan digitaliserats och redovisas i kartorna över gärdeslagen. Byarna har markerats med en symbol för varje gård som anges på 1600-talets karta. Sträckorna utmed bytomterna har genomgående utmärkts som annan fysisk markering. Ofta består dessa gränser av sentida murar, staket eller häckar.

Teckenförklaring till kartorna

+	Kyrka
■	Gård
■	Gärde
—	Befintlig stenmur i gärdesgräns
••••	Annan fysisk markering
=====	Landsväg, 1940-tal
- - - - -	Sockengräns, 1940-tal

Teckenförklaringen gäller för samtliga kartbilder på kommande sidor.

Gärdenas yta, omkrets och murar

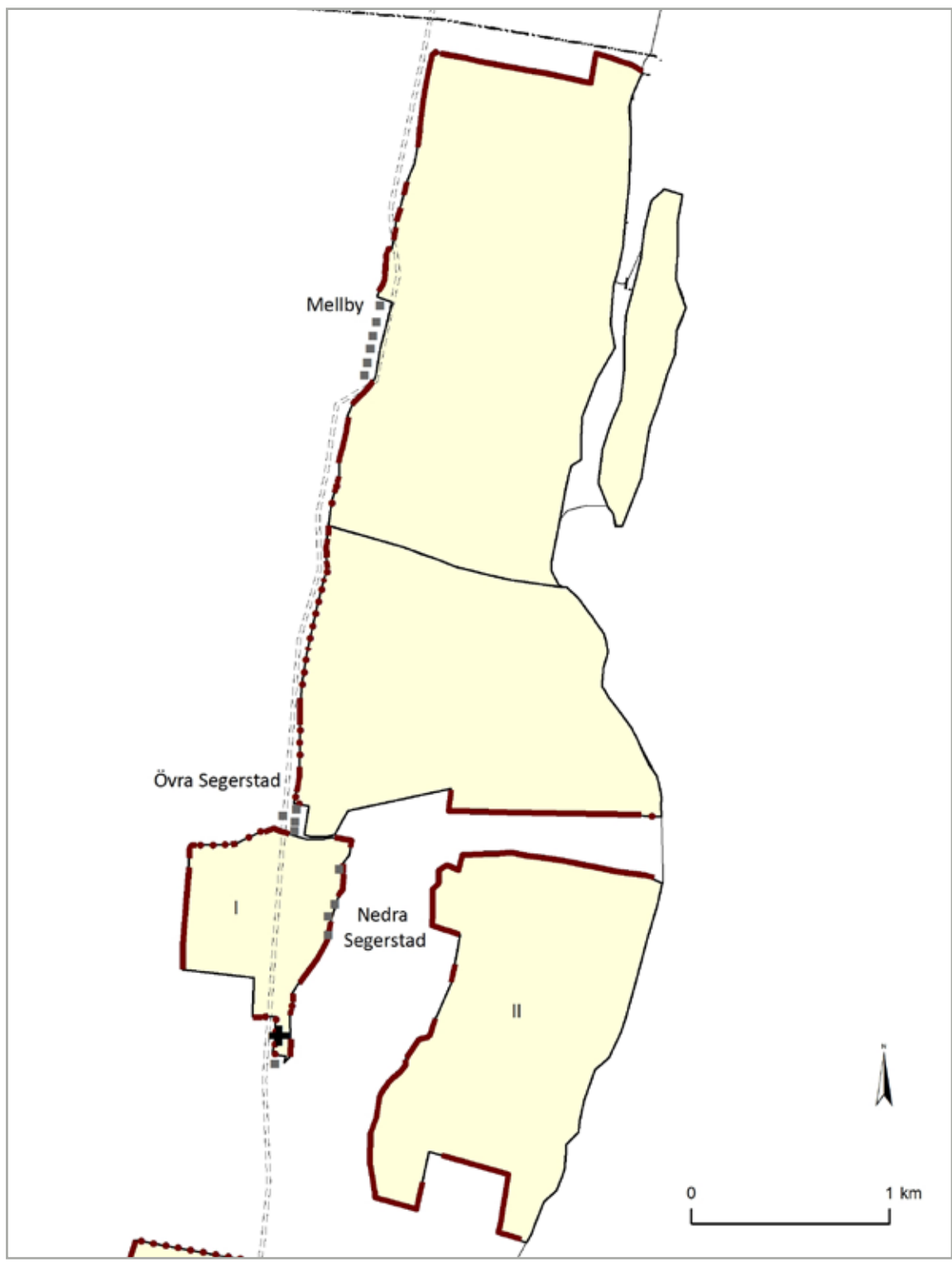
Mellby samt Övra och Nedra Segerstad

Mellby och Övra Segerstad låg i gemensamt gärdeslag. Mellby var den till ytan största byn i socknen med 216 hektar. Mellbyör, som då var en ö, brukades som äng. Övra Segerstads gårde var 200 hektar. Gärdesmuren var totalt 7 412 meter lång, strandlinjen borträknad. Idag återstår 4 060 meter vilket är drygt hälften av den tidigare längden. Längs hela landsvägen kan man uppfatta var gärdesmuren har gått även om det bara är kortare sträckor av muren som finns kvar. I norr och söder, i gräns mot sjömarkerna, är betydligt längre mursträckningar kvar.

Nedra Segerstad består av två gården. Landsvägen gick rakt igenom det mindre gårdet [I] och i norr och söder fanns grindar för att inte betande djur skulle komma in i gårdet. I den sydligaste delen av gårdet låg kyrkan och klockargården. Gårdet var 57 hektar och den sammanlagda gärdesmuren var 3 664 meter. Nedra Segerstad II var betydligt större med 158 hektar och låg österut, ner mot vattnet. Detta gårde bestod av äng. Gärdesmuren var 4 456 meter, strandlinjen borträknad. Idag återstår 1 533 meter (42 %) av muren runt Nedra Segerstad I. För Nedra Segerstad II återstår hela 3 849 meter vilket innebär att 86 % av gärdesmuren är kvar.

I Mellby går gårdet ända ner till sjön. Gårdet till höger i bild.

Mellbys samt Övra och Nedra Segerstads gården.

Mellby. Utmed landsvägen i närheten av byn finns kortare sträckor kvar av gärdesmuren. Till höger i bild går den gamla landsvägen Gärdet till vänster i bild.

Övra Segerstad. Gärdesmuren från öster upp mot byn som skymtar i bakgrunden. I sjögatan som går längs gärdesmuren har jorden tagits bort och flisan ligger bar. Gärdet till höger i bild.

Nedra Segerstad I. Gärdesmuren längs Nedra Segerstads västra kant mot alvaret. Gärdet till höger i bild.

Nedra Segerstad II. I den västra kanten av Nedra Segerstads stora gärde mot sjön svänger muren mjukt av mot söder. I trädningen skymtar Segerstads fyr. Gärdet till höger i bild.

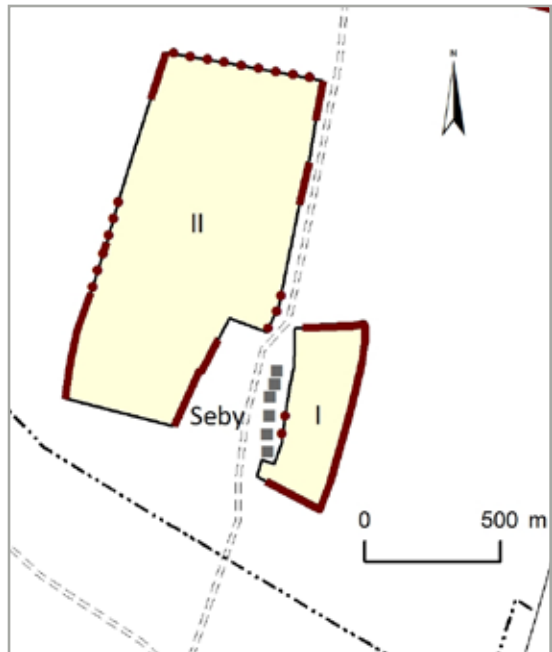
I Sebys stora gärde väster om landsvägen finns flera längre sträckor av gärdesmuren kvar. Gärdet till höger i bild.

Seby I. Här gränsar gärdet mot sjömarkerna. Gärdesmuren går fram till och förbi den gamla stenladan för att sedan svänga av mot väster. Gärdet till höger i bild.

Seby

Även Seby var delat i två gårdar, ett mindre om 15 hektar där byn låg (Seby I) och ett större om 79 hektar som låg väster om vägen och gränsade till Stora alvaret (Seby II). För Seby I återstår 1 157 meter (63 %) av gårdesmuren. Muren i väster är helt borta men sträckningen går att uppfatta längs en kortare sträcka intill byn. Runt Seby II är längre mursträckningar bevarade, framförallt i sydväst och sydost. Totalt återstår 1 261 meter vilket är 33 % av gårdesmuren.

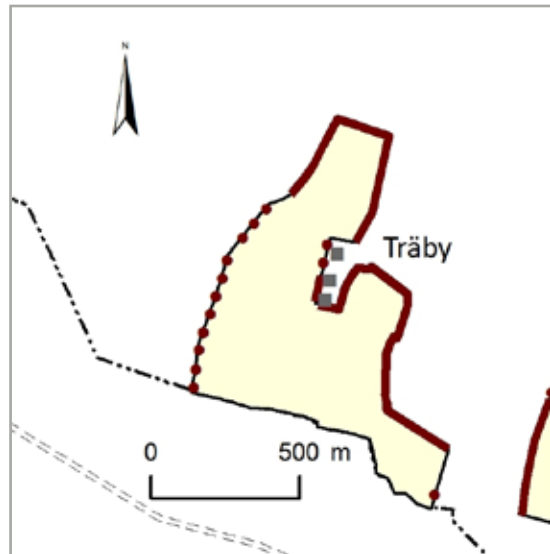
Sebys båda gårdar.

Seby II. I nordöstra kanten av Sebys stora gård gränsar det vidsträckta gravfältet från järnåldern. Gården ligger bakom trädriddån.

Träby

Träby ligger i gemensamt gärdeslag med Solberga i Gräsgårds socken som gränsar i söder. Stenmurar omger gårdet i norr, väster och öster, i gräns mot Stora alvaret. Gården var 49 hektar och den sammanlagda längden stenmur var 4 261 meter. Idag återstår 2 042 meter vilket är 48 % av den tidigare gärdesmuren.

Träbys gårde

Träby bygata. Längs den västra sidan av bygatan finns en sträcka mur kvar mot gårdet. Gården till höger i bild.

Träby. I den norra delen av gårdet finns långa sträckor kvar av gärdesmuren mot Stora alvaret. Gårdet till höger i bild.

Träby. I sydost gör gärdesmuren en stor mjuk sväng och viker sedan av mot öster. Gårdet till höger i bild.

Sammanställning av gårdernas yta, omkrets och stenmurar

Byar i gårdeslag	Gårdets yta	Gårdets omkrets	Återstående murlängder	
	hektar	meter	meter	procent
Mellby*)	216	7 412	4 060	55
Övra Segerstad*)	200	-	-	-
Nedra Segerstad I	57	3 664	1 533	42
Nedra Segerstad II*)	158	4 456	3 849	86
Seby I	15	1 847	1 157	63
Seby II	79	3 875	1 261	33
Träby	49	4 261	2 042	48
Totalt	774	25 515	13 902	54

*) För Mellby, Övra Segerstad och Nedra Segerstad II har kustlinjen räknats bort från omkretsen.

Här har den medeltida gårdesmuren bevarats och återanvänts som grund för den nya maskinhallen. Träby

0 500 m

Bete på Stora alvaret

Stora alvaret

Ordet ”alv” är namnet på jordlagret närmast under matjorden, och troligen är det detta ord som det öländska alvar syftar på. Det äldsta skriftliga belägget vi känner till för alvar finns från år 1550. Då anges att Ebba Eriksdotter Vasas gård i Skarpa Alby, Sandby socken, har ”*alvarjord, ond sädesjord, hög jord och jämn*”.

Stora alvaret som egennamn förekommer för första gången, vad som hittills är känt, i de 1600-talskartor som använts i detta projekt. Lantmätaren har bland annat skrivit på kartan för Rösslösa: ”*På dhenne sýdan ræcker Stora Allware alt intil Rijstmo Kyrkia wids pass en mjøl här ifrå belægen*”.

Herdekulturen

De öländska alvaren har framförallt använts till bete. Här strövade hästar och ungdjur mer eller mindre fritt medan byarnas fårhjordar vallades av en herde. Det var vanligt att bylaget fungerade som vallag, det innebar att byn lejde en person som skulle vakta fåren. Herdarna kunde vara både män eller kvinnor. Bymännen fick betala efter det antal djur som herden ansvarade för. Ute på alvaren byggdes kojor som herden använde som skydd mot väder och vind under dagtid. Dessa vaktarkojor användes fram till sekelskiftet 1900, några troligen ända in på 1900-talet. På Stora alvaret finns ett stort antal rester efter vaktarkojor vilka är de enda kvarvarande lämningarna efter den herdekultur som funnits på Öland.

Alvarmarker i Övra Segerstad. Till höger i bild Segerstads station.

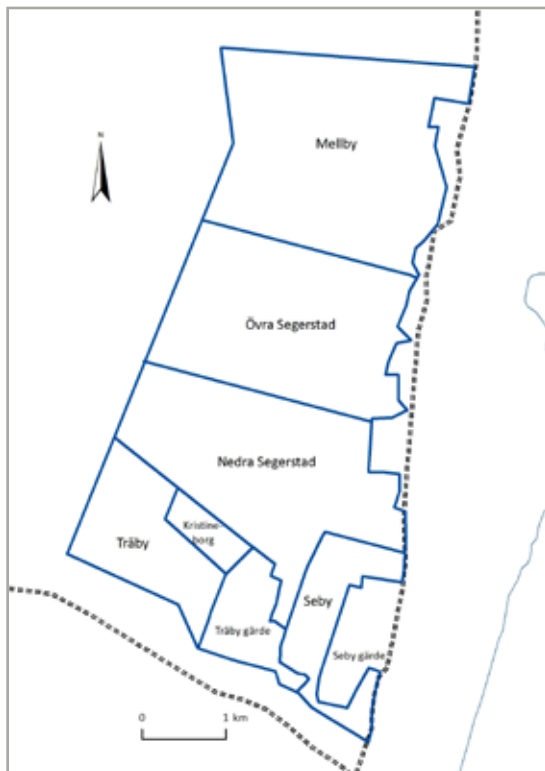
Djurgårdsinrättningen

År 1569 förklarade Johan III Öland som en frikallad jaktpark till kungen. Under slutet av 1600-talet utvidgades anspråken till att även gälla all skog och trädväxt, ekar och bärande träd på hela ön. Det var till exempel inte tillåtet att ens bryta grenar eller bedriva lövtäkt. De ursprungligen mycket hårda strafferna för förseelser mildrades med tiden men anspråken upphävdes inte förrän år 1801. Trots alla inskränkningar som djurgårdsinrättningen medförde hade bönderna rätt att hålla betesdjur i markerna.

Utmarksdelningen

Gustav IV Adolf beslutade år 1801 att den kungliga djurgårdsinrättningen på Öland skulle upphöra. Markerna skulle fördelas enligt föreskrifter i ett kungligt brev och en kommitté tillsattes för att utföra uppgiften. Ordförande i kommittén var ryttmästare Axel Adlesparre på Borgholm och Ottenby kungsgårdar samt fyra ledamöter. För varje socken undersöktes hur mycket delningsmark som fanns och för varje enskild gård tilldelades socknen fyra tunnland av utmarken. När byn hade fått sin del av utmarkerna var det upp till bymännen att bestämma om utmarken skulle vara samfällad eller fördelas mellan varje gård inom byn. Ofta nyttjade byn alvarets utmarkslotter gemensamt medan sjömarkerna skiftades mellan varje enskild gård. Utmarksdelningen för södra motet vann laga kraft år 1819.

Som ett resultat av utmarksdelningen byggdes de stenmurar som finns idag på Stora alvaret. Den första mur som byggdes lär ha varit den så kallade Mittmuren. De flesta murarna byggdes under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal.

Resultatet av utmarksdelningen väster om landsvägen i Segerstads socken.

Mot

Under medeltiden var Öland i kyrkligt avseende indelat i två mot. Omkring år 1500 började moten även att användas som världsliga förvaltningsdistrikt.

Dagens kommunindelning överensstämmer med en yngre motindelning från år 1886.

Alvarmarkerna

Alla byarna i Segerstads socken tilldelades alvarlotter vid utmarksdelningen. Vissa delar av markerna anges vara sidlänta och stenbundna. Andra partier beskrivs som odugliga med kalkflisan synlig.

I denna utredning berörs det stora sammanhängande alvarområdet som tillhör byarna Mellby, Övra och Nedra Segerstad samt Träby. Genom åren har flera sammanläggningar och fastighetsregleringar gjorts mellan byarna inom området.

I Seby enskiftades alla ägor, både gärdet och utmarkerna, år 1824. De alvarmarker som tillföll Seby ligger mellan Sebys och Träbys gårderna och redovisas inte här. En lantbrukare i Seby äger och låter beta två av Träbys alvarskiften.

Kristineborg, var ett nyhemman som tagits upp på 1700-talet, och som fick del av utmarken vid utmarksdelningen. Gården finns inte kvar idag.

Sammanställning av gårdar och skiften

By	Antal gårdar 1500-talet	År för skifte	Skiftat/samfällt	Antal gårdar vid skiftet
Mellby	6	1831	skiftat	10
Övra och Nedra Segerstad	10	1825	skiftat	18
Seby	7	1824	skiftat	12
Träby	3	1825	skiftat	4
Totalt	26	-	-	44

Statlig ersättning för alvarbete

Under de senare decennierna av 1900-talet nyttjades alvaren i allt mindre utsträckning för bete. Alvarens magra marker fick stå tillbaka för de mer bördiga sjömarkerna. Under 1980-talet hade Naturvårdsverket planer på att göra delar av Stora alvaret till en nationalpark. Planerna genomfördes aldrig men medförde att statlig ersättning inte betalades till lantbrukare som lät sina djur beta på Stora alvaret. Inte förrän år 1994 fick lantbrukare med djur på Stora alvaret statlig ersättning i form av den så kallade landskapsvårdsersättningen.

I och med Sveriges medlemskap i EU år 1995 blev all öppen och väl betad mark berättigad till ersättning och en särskild miljöersättning för alvarmarker infördes. När gårdsstödet infördes år 2005 ingick alvarmarkerna i detta stöd. År 2008 ändrades definitionen av vilka betesmarker som är berättigade till ersättning och alvarmarkerna upphörde att ingå i gårdsstödet.

Länsstyrelsen i Kalmar fastställde år 2007 en ny modell för miljöersättningar för alvarmarker på Öland. Enligt modellen ska grundvillkoren för miljöersättning för betesmark vara uppfyllda. Det innebär att markerna ska betas årligen, röjas vid behov, inte gödslas eller bevattnas et cetera.

Kartan visar byarnas skiften på Stora alvaret. Vid Sveriges inträde i EU var 60 % av Stora alvaret betat. Sedan miljöersättningarna infördes har betet ökat till drygt 90 %.

Alvarbete i Segerstads socken

Mellby

Vid laga skifte år 1831 delades de alvarmarker Mellby fått vid utmarksdelningen år 1819. Efter skiftet gjordes flera hemmansklyvningar vilket resulterade i att det stora alvarområdet blev delat på tio gårdar.

I väster, mot Klinta i Smedby socken, och i norr mot Skärlöv i Hulterstads socken, utgörs hägnet av stenvmurar som kompletterats med el-tråd. Även i den södra gränsen mot Övra Segerstad består hägnet av stenvmur och el-tråd. I öster, mot den gamla järnvägsbanken, finns endast stenvmur men den börjar bli dålig och behöver förstärkas med el-tråd så småningom. I nordost finns en öppning i stenvuren så att djuren kan gå igenom för att beta intilliggande marker. Man ser över stängslen varje vår och några gånger under året. Idag är det fem markägare till Mellbys alvar, alla markägare bor i byn och man har bymöten varje år där man bland annat diskuterar bete och djurhållning.

Tre av de fem markägarna söker miljöersättning varav två är djurhållare. Den ena djurhållaren släpper 40 Herefordkvigor, amkor med kalvar och en tjur. Inga djur under ett års ålder, förutom de kalvar som går med kor, släpps på alvarbete. Den andra djurhållaren släpper cirka 20 stutar av mjölkkras. Det finns en naturlig källa med vatten som rensas vid behov. Under extrema torrår öppnar man upp så att djuren kan gå ända ner till byn för att dricka och beta.

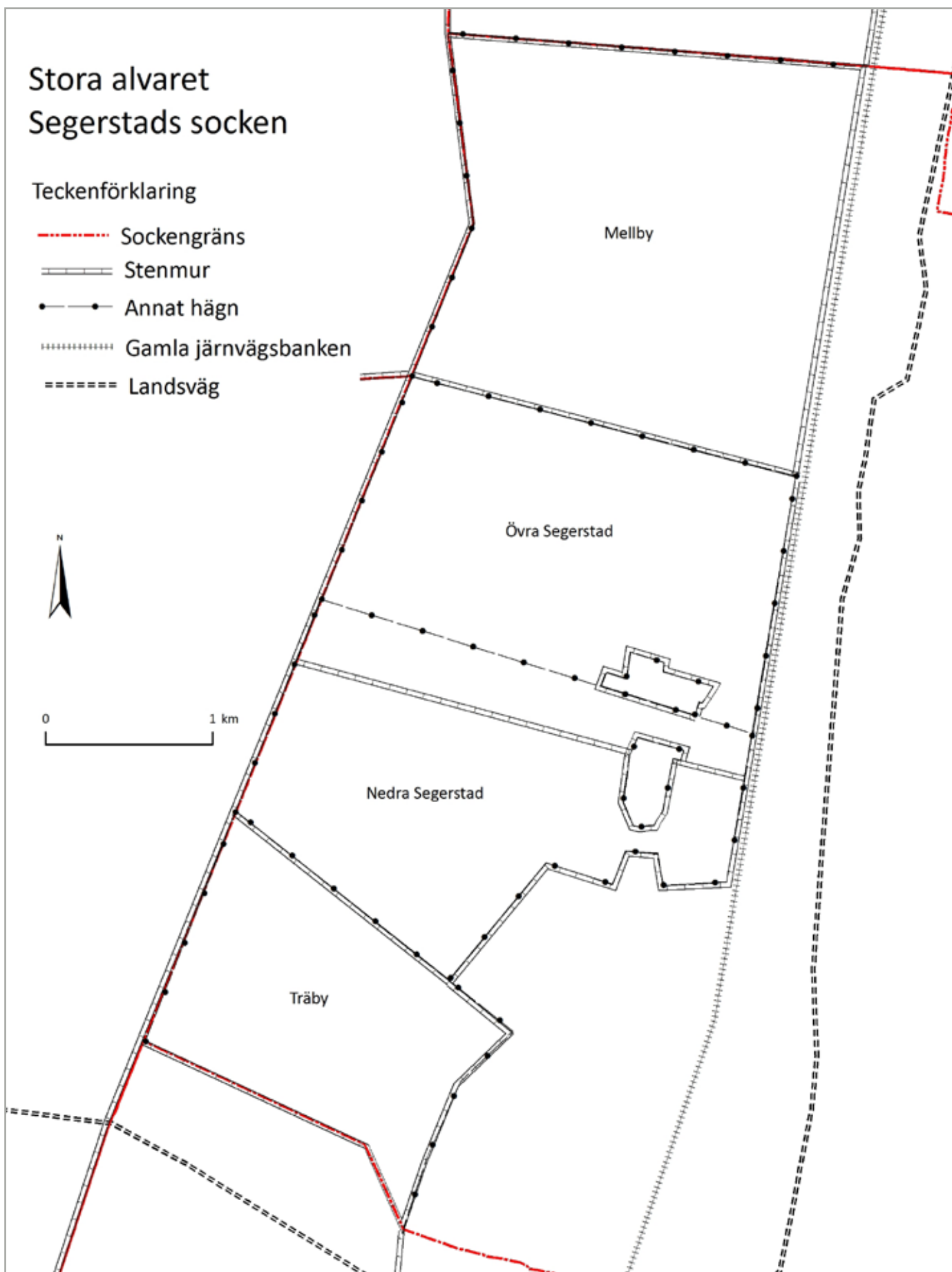
Stora alvaret Segerstads socken

Teckenförklaring

- Sockengräns
- ==== Stenmur
- Annat hägn
- +++++ Gamla järnvägsbanken
- ===== Landsväg

0 1 km

Övra Segerstad

Övra Segerstad utmarker enskiftades år 1820 tillsammans med Nedra Segerstad. År 1853 laga skiftades Övra Segerstads alvar och delades då upp mellan tio gårdar.

Idag består Övra Segerstads alvar av tre skiften varav en markägare äger två skiften. Det norra skiftet är hägnat för sig. I väster mot Södra Möckleby socken och i norr mot Mellby, utgörs hägnet av stenmur som förstärkts med el-tråd. I öster går hägnet intill den gamla järnvägsbanken och består av stenmur och el-tråd. I söder mot angränsande fastighet finns enbart el-tråd förutom kring några horvor som omgärdas av både el-tråd och stenmur.

Djurhållaren som även är markägare släpper cirka 40 stycken dräktiga kvigor av mjölkkras varje betessäsong. Stängslen går över varje vår och några gånger till under betessäsongen. I den östra delen av skiftet finns en samfälld källa som håller vatten året runt.

Genom fastighetsreglering har ett av Övra Segerstads alvarskiften kommit att tillhöra Nedre Segerstad. Detta skifte och ett angränsande skifte som ägs av djurhållaren till det norra skiftet redovisas under Nedra Segerstad.

Nedra Segerstad

Nedra Segerstads utmarker enskiftades år 1820 tillsammans med Övra Segerstad. År 1856 laga skiftades Nedra Segerstad och utmarken delades upp mellan åtta gårdar.

Längs hela den västra gränsen, mot Södra Möckleby socken, går Mittmuren som är förstärkt med el-tråd. I skiftets norra gräns utgörs hägnet av enbart el-tråd. Två skiften i Övra Segerstad betas tillsammans med Nedra Segerstad. I bygränsen mellan Övra och Nedra Segerstad går en stenmur som har öppningar på flera ställen där djuren kan gå igenom. I gränsen mot Träby i söder går en stenmur som kompletterats med el-tråd. I öster, mot den gamla järnvägsbanken, består hägnet av stenmur och el-tråd. I sydost finns ett område som inte betas idag. Gränsen mot det obetade området består av stenmur som förstärkts med el-tråd. Man går över stängslen varje vår och några gånger till under betessäsongen. Varje år runt jul har man bymöten.

En djurhållare släpper under betssäsongen cirka 40 dräktiga kvigor av mjölkkras. Djur under ett års ålder släpps aldrig på bete på alvarmarker. En naturlig källa som har förbättrats, håller vatten året runt. Källan har hägnats in och vattenpumpar har kopplats till den. Idag finns det tre markägare till alvarmarkerna i Nedra Segerstad, två av dessa söker miljöersättning men bara en släpper djur. Djurhållaren, som också är markägare, söker miljöersättning på sin mark samt på ett par skiften som han arrenderar av en av de två andra markägarna. Djurhållaren betalar en viss procent av miljöersättningen i arrende. Den tredje markägaren söker miljöersättning på sin mark men har inga betesdjur här.

Träby

Träby ligger i socknens södra del och omges av alvarmarker. I söder gränsar byn mot Solberga i Gräsgårds socken och i väster mot Södra Möckleby socken. Alla byns ägor, både gårdet och alvarmarkerna, enskiftades år 1825. Alvaret delades i tre skiften. I väster utgörs hägnet av Mittmuren, även i norr mot Seby och i öster mot byn finns stenmurar. Alla stenmurarna är förstärkta med el-tråd. I söder mot Solberga finns stenmur men här finns öppningar för djuren att passera igenom eftersom delar av Solberga och Träby betas tillsammans. Träbys alvar består idag av fyra skiften med fyra delägare. Det norra skiftet har kommit att tillhöra Seby efter fastighetsreglering och har idag flera markägare.

En av markägarna, som också är en av två djurhållare, bor i byn. Den andre djurhållaren som bor i Seby, äger ett skifte och arrenderar ett andra av de två övriga markägarna. Stängslen gås över varje vår inför betessäsongen och några gånger till per säsong. Man släpper cirka 40 ett-åriga kvigor av mjölkkras, ibland även några stutar. Det finns två naturliga källor som håller vatten året runt.

De två djurhållarna söker miljöersättning för de delar de låter beta. Markägarna som arrenderar ut sin mark får 50 % av miljöersättningen för den del de äger.

Man har sedan länge upphört med att ha bymöten.

Sammanställning av betad areal, antal markägare, djurhållare och djur

<i>By</i>	<i>Areal i hektar</i>	<i>Markägare</i>	<i>Djurhållare</i>	<i>Antal djur nöt</i>
Mellby	529	5	2	60
Övra Segerstad	359	2	2	40
Nedra Segerstad	348	3	1	40
Träby	174	4	2	40
Totalt	1 410	-	-	180

Det totala antalet markägare och djurhållare har utelämnats då en person kan äga mark eller vara djurhållare i flera byar.

Kartor

Fastighetskartan, 2011

Ekonomisk karta, 1940-tal

Ortofotokarta i färg över Öland, 2011

Lantmäteristyrelsens arkiv

Avmätningar 1641, Ambjörn Larsson Ruuth

Utmarksdelningskarta 1819, o8-PUÖ-24

Enskiftes- och laga skifteskartor för respektive by

Litteratur

Axelsson, Roger/Janzon, Kaj/Rahmqvist, Sigurd. *Öland. Det medeltida Sverige 4:3*. Stockholm 1996

Dedering, Coco. *Uppföljningsprogram för världsarvet Södra Ölands odlingslandskap*. Rapport i Länsstyrelsens meddelandeserie 2007:13. Länsstyrelsen i Kalmar 2007

Ekstam, Urban/Forshed, Nils. *Svenska alvarmarker, historia och ekologi*. Naturvårdsverket. Stockholm 2002

Fallgren, Jan-Henrik. *Kontinuitet och förändring. Bebyggelse och samhälle på Öland 200-1300 e Kr*. Aun 35. Uppsala universitet. Uppsala 2006

Göransson, Sölve. *Tomt och teg på Öland: om byamål, laga läge och territoriell indelning*. Forskningsrapporter från Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet. Uppsala 1971

Göransson, Sölve. *Bebyggelseförflyttningar och namnkronologi på Öland*. NORNA-rapporter 26. Uppsala 1984

Länsstyrelsen i Kalmar län. *Modell för miljöersättning från år 2007 för Alvarmarker på Öland*.

Länsstyrelsen i Kalmar län. *Natur och kultur på Öland*. Länsstyrelsen i Kalmar län 2001

Magnusson, Ann-Charlotte. *Öländska stenmurar och något om rösen – Olika perspektiv på öländska stenmurar*. Rapport i Länsstyrelsens meddelandeserie 2002:06. Länsstyrelsen i Kalmar län 2002

Nordmark, Marie-Louise. *Ölands jordbruk i äldsta tid. I Öland I-III*. Lund 1949

Färjestaden

Öland

Alvaret

Mörbylånga

Grönhögen

0 3 km

Södra Ölands odlingslandskap är ett kulturarv och ett levande kulturlandskap som i många generationer utgjort grunden i öläningarnas livsföring. För att fördjupa kunskapen om det öländska odlingslandskapet har Länsstyrelsen i Kalmar genomfört en inventering.

Murarna på Öland ser ungefär likadana ut men har olika ålder. De äldsta murarna är närmare 800 år gamla och går runt byarnas gamla åker- och ängsområden. En inventering har gjorts över hur många av dessa gamla stenmurar som fortfarande finns kvar.

Stora alvaret har varit betat i många generationer men inte förrän vid sekelskiftet 1900 började man hägna in byarnas alvarmarker. Det har därför varit av intresse att utreda hur lantbrukarna organiserar betet på Stora alvaret idag.

Länsstyrelsen
Kalmar län

www.lansstyrelsen.se/kalmar